

130 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПРОФЕСОР БОРИС ЙОЦОВ

130 YEARS OF THE BIRTH OF PROFESSOR BORIS YOTSOV

DOI: 10.69085/linc20242487

Румяна ДАМЯНОВА

(Институт за литература – БАН, София)

„КОПНЕЖ ПО ЛИЧНОСТИ“ – ЗАВЕТЪТ НА БОРИС ЙОЦОВ

Rumyana DAMYANOVA

(Institute for Literature – BAS, Sofia)

LONGING FOR PERSONALITIES – THE TESTAMENT OF BORIS YOTSOV

Abstract. *The text follows Boris Yotsov's idea of the personalities who should lead the Bulgarian people forward – the optimistic forecast for the right choice and the explanation of the failures on the historical path that are due to wrong choices. In its aim to present the main moments of the scholar's life and creative destiny, the text is based on aspects of Boris Yotsov's article “Longing for personalities”.*

Keywords: *Boris Yotsov, Bulgarian culture 1918 – 1945, contemporary Bulgarian culture, cultural memory*

Написано преди 90 години, това есе на Борис Йоцов – „Копнеж по личности“ – сякаш ни казва, че копнежът се превръща в любима мелодия, с която разкриването на далечните хоризонти вече не е страшно.

„Копнеж по личности“ е текст, който задава преспективи, демонстрира прогностичното мислене на Йоцов, разсъждава над проблема за избора (на общността и на индивида) и разкрива дълбокото му усещане за народната съдба: „Не само днес пламти, но и вчера, но и преди години е пламтял у нас копнеж по личности. У нас неслучайно се таи почит към необикновеното, изключителното“.

Годината, през която Борис Йоцов сътворява този кратък текст, е 1934. В него той не поставя въпроси, а дава отговори. Днес *ние* си задаваме въпросите, вероятно породили навремето тези вълнуващи страници. Първият от тях е имплицирен в изречението, следващо вече припомненото твърдение на автора, че „у нас“ се прекланят пред изключителното: „Може би затова, защото безличното винаги е вземало преден ранг в нашия живот“. Безпощадността на отговора поразява, но и очертава амплитудата, в която Борис Йоцов в цялото си творчество развива идеите си върху българската история и съдба: от възторга и преклонението до отрицанието и критическия релативизъм. Водещ за Йоцов остава историческият контекст, където задълбочените му наблюдения върху процесите и явленията се обединяват с психологизиращото проследяване на съдбите и ролите на личностите, създатели на литературната история и на културната памет на българина. Каквито и да са емоционално-оценъчните презумпции на този или онзи Йоцов текст, авторът винаги внимателно анализира културноисторическата канава на времето, в която са положени коментиранията от него процеси и явления.

До средата на 30-те Борис Йоцов вече е с утвърдена научна биография, а също и със заявен авторитет като социално значима фигура. Пътят му към този статут в публичността тръгва от 1920 г. – тогава той получава свидетелство за учителска правоспособност, след като е завършил пълния курс на специалността „Славянска филология и литература“ в Софийския университет (свидетелството, както е било традиция тогава, е подписано лично от министъра на народното просвещение Стоян Омарчевски). Личната карта на Йоцов от 5.11.1920 г. (картата е с № 1747) сочи, че по онова време той вече е учител в Трета софийска мъжка гимназия. Първата си статия – „Неволята у Славейкова“, публикува през 1921 г. в сп. „Огнище“. Като студент на Боян Пенев е изпратен на специализация в Прага, където се записва за редовен студент във Философския факултет на Карловия университет (1923); защитава докторат върху творчеството на Отакар Мокри; започва работа като асистент в Софийския университет (1926); специализира във Варшава, Краков, Братислава, Бърно; избран е за доцент през 1929 г., за извънреден професор и дописен член на БАН – през 1932-ра; за редовен професор в Софийския университет – през 1935 г.

През следващите години кариерата на Борис Йоцов като учен се развива възходящо, а ролята му на общественик е все по-широкообхватна. Той става ръководител на Катедрата по българска и славянски литератури в Софийския университет (1935 – 1944) и декан на Историко-филологическия факултет (1935 – 1936); подпредседател е на Славянското дружество в България, както и член на Българския ПЕН клуб (1936 – 1944); за една година е директор на Народния театър (1936 – 1937), член е на Чешкото кралско общество на науките (1938). Двамата с Б. Филов издават сп. „Родина“ (1938 – 1941), но той е авторът на въвеждащите есета към всеки брой на изданието, именно той се занимава с търсенето на сътрудници и с подбора на материалите. Освен всичко това е почетен член на Върховния читалищен съюз и на Общостудентската организация „Васил Левски“ (1942), също е главен секретар на Министерството на народното просвещение (1940 – 1942) и т.н.

Приемайки предложението на своя приятел и колега проф. Богдан Филов да заеме поста министър на народното просвещение в неговия кабинет, а после и в кабинета на Добри Божилов, Борис Йоцов предопределя печалния край на своя живот: осъден е на смърт от Първи състав на „народния съд“ и е разстрелян през нощта на 1 срещу 2 февруари 1945 г.

С Решение № 172 от 26 август 1996 г. на Върховния съд на Република България присъдата е отменена. Реабилитацията на внушителната личност на Борис Йоцов днес продължава чрез завръщането на научното му творчество в публичността, чрез превръщането на това творчество – богато, разнообразно и обемно – в обект на систематично проучване.¹

¹ Като резултат от съвременния културноисторически интерес към фигурата и делото на Борис Йоцов в Института за литература при БАН бе реализиран интердисциплинарният изследователски проект „Българският литературен пантеон и славянският свят в научното наследство на Борис Йоцов: реконструкция на идеите“ (2016-2022, договор с ФНИ ДН 10/10 от 16.12.2016 г.) с научен екип: Румяна Дамянова – ръководител на проекта, и членове: Недка Капралова, Радосвет Коларов, Христина Балабанова, Мария Китанова, Светла Страшимирова, Добромир Григоров, Александър Кьосев, Андриана Спасова, Николай Желев, Михаил Новак. Бяха издадени 7 отделни тома: 5 тома „Съчинения“ на Борис Йоцов, един том „Био-библиография“ и един том научни изследвания, свързани с различни страни от дейността на Йоцов. За нормализирането на езика му в съзвучие със съвременната езикова норма, а също и за изготвянето на част от коментарите към томове бяха привлечени Елка Мирчева и Мари-

Всъщност най-ранната публикация на Б. Йоцов е стихотворение – то се нарича „Народни мотиви. Радост“ и излиза във в. „България“ през 1912 г.; той продължава да пише стихове до 1920 г. Но друго е истински важното му амплоа – това на литературния историк и критик. Тези свои роли той поема, публикувайки вече споменатата статия „Неволята у Славейкова“ (1921) и критическата си рецензия за „История на новобългарската литература“ от А. Михайлова („Златорог“, 1921).

Оттук насетне – до 1945 г., Борис Йоцов настойчиво ще изследва българската литература – както възрожденската от XVIII – XIX век, така и новата от XX век. Тези свои изследвания ученият обогатява с ракурси, обусловени от компетентността му в полетата на психологията, философията, текстологията, изворознанието. Прецизността му при боравенето с библиографската информация и изобщо с всякакви видове фактичност е респектираща; академизмът му сякаш наследява стила на работа и духа на създаденото от Йордан Иванов, от когото се възхищава; като че ли го води и примерът на учителите на неговите учители Б. Пенев и Ив. Шишманов – И. Тен, В. Хумболт, Т. Бъкъл; инструментариумът на научния позитивизъм често бива функционализиран в трудовете му.

Представяйки разбирането си за процесите и авторите на Българското възраждане (виж т. 1, от неговите „Съчинения“, 2018), Йоцов създава галерия с образи на дейци от епохата, поставя нетрадиционни въпроси, заявява категорична оценъчна позиция относно фигури и феномени, прави открития. За него Паисий е „философ на историята“ и „тълкувател на народната душа“; тъкмо развитието на „историческото съзнание“ според Йоцов е фундаментът на възрожденската мисловност и „...е в основата на българското национално оформяване“ („Българското историческо съзнание през времето на Възраждането“). Йоцов е и първият и остава единствен, – който определя общността на възрожденците, създали Българското книжовно дружество и отстояващи принципите му в „Периодическо списание“, като *Браилски кръг*, нарича го „елитарен“ и проникателно отбелязва, че в него кристализира „нов културен тип“, че кръгът се

яна Цибранска-Костова от Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН, както и учени езиковеди, литературоведи и слависти от различни университети в България. Създаден бе и документалният филм (режисьор: Людмил Августинов) „Завръщането на Борис Йоцов“.

стреми „...да се утвърди у нас нов литературен род, нови форми, макар и не изключителни, на творческа мисъл“, че ако до Нешо Бончев в книжовността ни властва „критически дилетантизъм“, то чрез текстовете си Бончев налага „...книжовния аристократизъм, за който бива укоряван на времето си“. А в малката, но семантично плътна статия „Път на Българското възраждане“ (1935) Йоцов настоява, че „...нашият култ към революционерите е пресилен и едностранчив“ и че тази преекспонираност потиска паметта за ревностните радатели на новобългарската просвета и култура, които „...превишават братята си на бунта и революцията...“. Б. Йоцов не оставя нито една издадена самостоятелна книга, но открива предговора като своеобразен научен жанр – като продуктивен ход към запознаването с мисълта, таланта, метода и манталитета на даден писател. И днес обемните му предговори (между 50 и 100 страници) към издания със съчинения на Л. Каравелов, Н. Бончев, П. Р. Славейков, И. Блъсков, Паисий Хилендарски, К. Величков, З. Стоянов и др. помагат на литературните историци в работата им.

Прецизен, задълбочен и евристичен в наблюденията си е Борис Йоцов и пишейки за българската литература от първата половина на XX век (виж т. 2, Книга 1 и Книга 2 от „Съчинения“, 2022). По времето, когато се налагат творци като К. Христов, Елисавета Багряна, Ат. Далчев, Гео Милев, Й. Йовков, ученият публикува обемни изследвания върху автори, за които днес бихме казали, че не са в центъра на канона – Добри Немиров, Николай Ракитин, Звезделин Цонев, Илия Иванов – Черен, Цани Гинчев, Анна Каменова и др. Според Йоцов писателите би трябвало да имат шанс за критически равен старт и всеки от тях би трябвало да получи своята обективна оценка. Той се стреми да формулира тъкмо такава оценка, позиционирайки – от гледната точка на съвременника – споменатите творци в актуалния литературен процес. А за влога на всеки един изобщо в националната литература, за мащаба на личната дарба, за способността на създаденото да моделира общностното мислене – за всичко това трябва да отсъди не съвременността, а литературната история. Йоцов посвещава текстове и на Пенчо Славейков, и на Н. Лилиев, и на Т. Влайков, на А. Каралийчев, и на мемоарната творба „В тъмница“ от К. Величков, като в студията си припомня историческия контекст, който я поражда, и коментира културноисторическия ѝ смисъл.

Освен че е сред внимателните интерпретатори на процеси и явления в българската култура и литература, Борис Йоцов е също така

забележителен и продуктивен славист (славистичните му изследвания са представени в т. 3, Книга 1 и Книга 2 от „Съчинения“, 2022). Всъщност „Българистът и славистът Йоцов са неотлъчно свързани и фигуративно казано, пребивават в компаративния диалог между Българското и Славянското възраждане“ (Хр. Балабанова, „Борис Йоцов и българският влог в славистиката на ХХ век“). Различни страни от научното му дело, ангажирано със славяните и културата им, днес анализират Ж. Чолакова („Борис Йоцов и началото на компаративистичната литературоведска славистика в България“), Д. Григоров („...Йоцов поставя акцент върху езиковата и историческата основа в концепцията на Йерней Копитар за славянското народностно съзнание...“), Н. Желев („Славянската взаимност на Ян Колар в четири статии на Борис Йоцов“), а и ред други учени. Вероятно интересът към тази част от занимаващото ни наследство тепърва ще расте – и защото Йоцов е този, който въвежда термина „славяноведска романтика“ (има какво още да се казва покрай въпросния термин), и защото в студията „Славянски литератури и славянско съзнание в България“ (1929 г.) прави опит да обгледа етноверсиите на идеята за славянското („чешки коларизъм, южнославянски илиризъм, полски месианизъм, руско славянофилство“), като отстоява физиономичността на славянското световъзприемане в българската му конкретизация, и защото го е занимавал диалогът между славянските литератури – това е трайна тема в неговите славистични изследвания. Тъкмо този интерес е породил и един от ранните трудове в българската компаративистика – „Българските страдания и борби за свобода в славянската поезия“ (Годишник на СУ, 1935). В този свой текст Йоцов разглежда присъствието на български образи и мотиви в творчеството на славянските поети Я. Полонски, Е. Краснохорска, А. Ашкерц. В своя коментар по научния казус Р. Евтимова отново подчертава приноса на Йоцов: той е „...неприпознат досега предшественик на диренията на такива български русисти от втората половина на ХХ век като професорите В. Велчев и С. Русакиев“, а и на онзи „задълбочен прочит на темата за българските мотиви в руската литература“, предложен от Г. Германов през 1970-те.

Б. Йоцов публикува и ред статии и студии, посветени на отделни славянски творци; тезата му за „копнежа по личности“ по своеобразен начин бележи заниманията му с фигури като Вл. Варненчик, Й. Добровски, П. Хохолоушек, Ст. Виспянски, А. Мицкевич, И. Волкер... И неведнъж, говорейки за славяните и културата,

изследователят говори, разбира се, за страната и народа си: „Създаването на българите като народ, оформяването им, осъзнаването им като нация е немислимо без съзнанието им за славянския произход, славянската им кръв, славянския им език. Изнамерената от Кирила глаголица, изобретената от Климента кирилица се свързват с първите прояви на славянска книжнина в България. [...] Защитата, която прави Константин на българския език, подхваната и от Черноризеца Храбър, а и от други ратници на българска славянска просвета в Средновековието, е всъщност защита на българския народ, защита на новата създаваща се и укрепяваща се българска и славянска книжнина“ („България и славянството“, 1937 – 1940).

Портретът на учения и общественика Йоцов се допълва със специфични щрихи и от организационното и творческото му присъствие в сп. „Родина“ (1938 – 1941). Във време, което самият Йоцов определя като „историческа буря“, министър-председателят Б. Филев едва ли ще се е занимавал със списанието. Йоцов е този, който истински работи за изданието. Той привлича за негови автори млади изследователи, които след време ще станат стожери на модерната българска хуманитарна наука. А и за всеки брой пише есета не са подписани, но синът на учения – Богдан Йоцов – потвърждава, че са дело на баща му; представени са в двете книги на т. 2 от „Съчинения“).

И първото от тези въвеждащи есета („Към читателите“) – то открива началния брой на „Родина“, обяснявайки защо изданието ще е за „българска историческа култура“, споделя виждания и идеи, представителни за нагласите на Йоцов: „Чрез това списание ще ратуваме за българска историческа, за българска национална култура. Подтиква и напътства ни съзнанието, че здрава народностна култура, сложена на историческа основа, е повече от необходима на нашия народ. А малцина ще отречат, че ние малко познаваме собствената си родина, че отсъствието на по-дълбока историческа култура е съществен недостатък на българското общество, че нямаме чувство за историческа традиция и малко промисляме своите исторически съдбини. [...] А да искаш да познаваш пътя на своя народ и съдбините на своята земя в неспирния ход на вековете, това означава, че се стремиш към истински творчески и смислен национализъм“.

В есетата си от сп. „Родина“, осмисляйки напрегнатото историческо време, Йоцов превръща в аргумент и коректив на всяко съжде-

ние грижата за народа, визията си за общностна съдба. Текстове като „Историческа буря“, „Под знамето на свободата“, „Осъщественият идеал“ и др. са апология на духа на *своето*. Заедно с това обаче Йоцов предупреждава – и предупреждението му звучи толкова актуално: „Никой народ да не губи усет за действителността, да не живее в сладка самолъжа, да не надхвърля границите на своите възможности, да не се заслепява в очарованието на деяние, което не е извършено с чувство за вечност“ („Ирония на историята“).

Съдбата на българския народ – това е голямата тема не само на „Копнеж по личности“, на есетата от сп. „Родина“, а изобщо на огромната част от текстовете на Борис Йоцов. Интересува го всичко, което движи, моделира, изразява тази съдба: историята, културата, менталността, литературните образи, чрез които се идентифицираме като общност. Интересуват го характерологичните типове на българското – в „Българинът през погледа на българския писател“ (1933) той говори за „хероичния“, „практичния“ и „политичния“ тукашен човек. Тълкуването му на етноспецифичното – според него българинът е „човек на копнежа и идеала“ – може да буди и възражения, но пък в някакъв смисъл характеризира самия Йоцов. Също както го характеризира ангажиментът му към „хероичния българин“ и трагичното във фигурата му и изобщо към героиката като избор или като жребий, като потенциал на националния характер или като жест – в текстове като „Култ към героите“, „Героичният подвиг“, „Народ на идеала“, „Ирония на историята“, „Копнеж по справедливост“, „Една критика на българската действителност“, „Българската действителност търси автор“, „Расовият облик на българина в неговата поезия“ и други.

През същата 1934 г., когато написва „Копнеж по личности“, Борис Йоцов публикува в сп. „Отец Паисий“ статията „Малкият народ“. През 1939 г. я препечатва в списание „Родина“, очевидно оценявайки перспективните насоки в нея; текстът и днес изглежда прозорлив. Особено когато разчетем разговора му с „Копнеж по личности“.

Малкият народ в особено висока степен има нужда от големи личности. Копнежът му по личности е копнеж по честно, искрено, отдадено вживяване в народната съдба. Йоцов е говорил за потребното и липсващото ни със страст и болка: „Копнеж по личности – това е глад за чисти простори, за повече светлина, за култура, за висша духовност! Това е бунт срещу самонадеяната глупост и тъ-

пост, срещу самозабравилата се простащина, срещу политическия разврат. Никъде по света не е бил така оскърбяван и унижаван честният българин и просветеният човек, както в земята на гордия Балкан [...] В нашата страна никога не е имало демокрация – имало е плуто- и автокрация. Истинската демокрация търси личности, издига ги, тачи ги, следва техните завети“...

Дали ще пише за книжовниците от Българското възраждане, или за десетките автори от новата българска литература, дали ще търси „славянската взаимност“ в отделните изяви на славянските поети и писатели, Б. Йоцов не изоставя идеята за личността, която може да бъде духовен водач, лидер и борец за волята на един народ. Обърнат към своето съвремие и силно вярващ в устойчивостта – въпреки всичко – на българите, той оставя завета: „Нашата страна не страда от липса на личности. Едни от тях са силни, волеви натури, но в сърцето им не грее нравствен идеализъм: други са духовно издигнати, с нравствено съзнание, но са без воля, без твърд, устойчив характер. Копнежът по личности у нас е всъщност копнеж за съчетание на тия два образа. Воля и морал, дух и мощ в едно лице – това е повикът на нашето време“.

Споделено от Борис Йоцов, актуално днес.

Prof. Romyana Damyanova, DSc
Institute for Literature – BAS
Sofia, Bulgaria
e-mail: damianova3@abv.bg